

Vállalati környezetmenedzsment

Baranyi Rita
BME, Környezetgazdaságtan Tsz., tudományos s. munkatárs

Az előadásban szereplő diák egy része Dr. Kósi Kálmán, Herczeg Márton és Torma András munkája!

ELÉRHETŐSÉGEK

Baranyi Rita
St épület IV/422
baranyi@eik.bme.hu
463-40-30

Tankönyv:

Ajánlott irodalom: Kósi, K., Valkó, L., Környezetmenedzsment.
TYPOTEX. Budapest, 2006.

(3200 Ft, Jegyzetbolt)

Órai diák: előadások után letölthetők a következő honlapról
www.kornygazd.bme.hu, letöltések, jelszó: KIRTIR

FÉLÉVES KÖVETELMÉNYRENDSZER VIZSGA JEGY

- FELMENTÉS NINCS!
- ELŐVIZSGA LEHETŐSÉG VAN!!
- VIZSGA A VIZSGAIDŐSZAKBAN

Bevezetés – I. Ökológiai összefüggések

Környezet: Az embert körülvevő világ azon része, amelyben az ember él, és tevékenységeit kifejti

Bioszféra: Földkéreg (litoszféra)
Vizek (hidroszféra)
Légkör (atmoszféra)

azon részei, melyet élőlények népesítenek be

I. Ökológiai összefüggések

A környezeti elemek csoportosítása:

↓
élő / élettelen

↓
természetes / mesterséges

Környezeti elemek:

FÖLD

VÍZ

LEVEGŐ

ÉLŐVILÁG

TÁJ

TELEPÜLÉSI KÖRNY.

I. Ökológiai összefüggések

Az ökológia fogalma:

Ökológia = oikos (háztartás) + logy (valaminek a tudománya)

Az ökológia = a háztartás tudománya

Elemek:

- növények
- állatok
- mikróbák
- emberek
- vagyis minden, amik kölcsönösen egymástól függő lényként élnek a Földön

Amerikai Ökológiai Társaság:

Az ökológia az organizmusok kapcsolatával, azok múltbeli, jelenbeli és jövőbeli környezetével foglalkozik. A kapcsolatok magukba foglalják az egyedek élettani reakcióit, a populációk struktúráját, dinamikáját, a fajok közötti kölcsönhatásokat, az ökoszisztéma anyagfeldolgozását.

I. Ökológiai összefüggések

Ökológiai tényezők csoportosítása

→ élő / élettelen

BIOTIKUS:

- Szervezetek kölcs. hat.
- Emberi behatás

közvetett
közvetlen

ABIOTIKUS:

- Edafikus tényező
- Helyrajzi tényező
- Éghajlati tényező
- víz, nedvesség
- hőmérséklet
- fény
- O₂ CO₂

II. Környezeti problémák okai

Környezetszennyezés: Az ember tevékenységeinek következtében a környezeti elemek természetes tulajdonságai hátrányosan megváltoznak, s ez a változás egyben emberi életkörülmények romlásához is vezet(het).

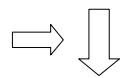
Alapja:

FÖLD = zárt rendszer

egyensúly

emberi behatás

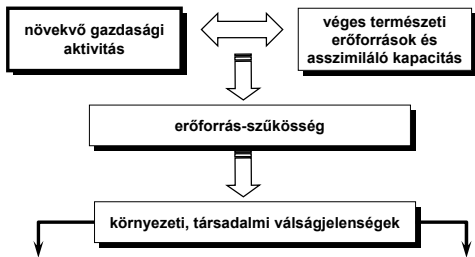

felborul az egyensúly

II. Környezeti problémák okai

A környezeti alaprobléma háttere:

□ : a befolyásolás határa

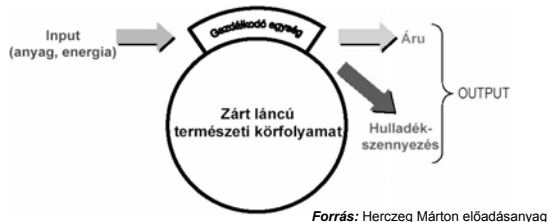
Környezeti válságjelenségek

- Földhasználat, talajdegradáció
- Vízfogyasztás és -szennyezés
- Globális felmelegedés
- Energiahordozók kimerülése
- stb.

Társadalmi válságjelenségek

- Népességi válság
- Élelmezési válság
- Globális környezetbiztonság
- stb.

II. Környezeti problémák okai

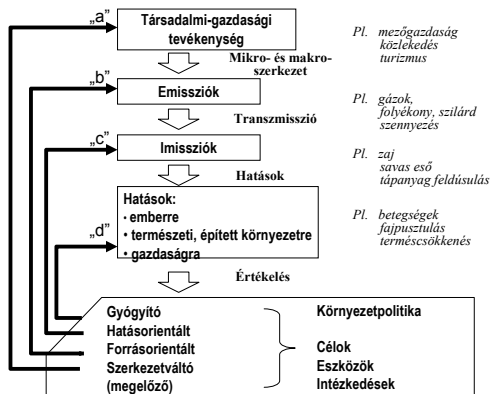

Forrás: Herczeg Márton előadásanyag

- **Probléma:** eltérő logika
- **Cél:** a nyílt gazdasági anyagáramokat zárni

II. Környezeti problémák okai

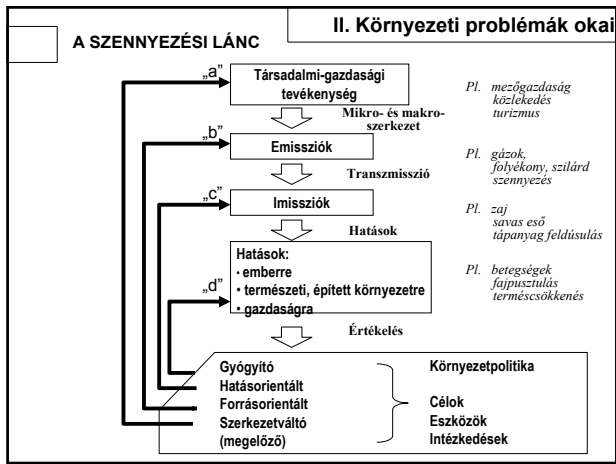
A SZENNYEZÉSI LÁNC

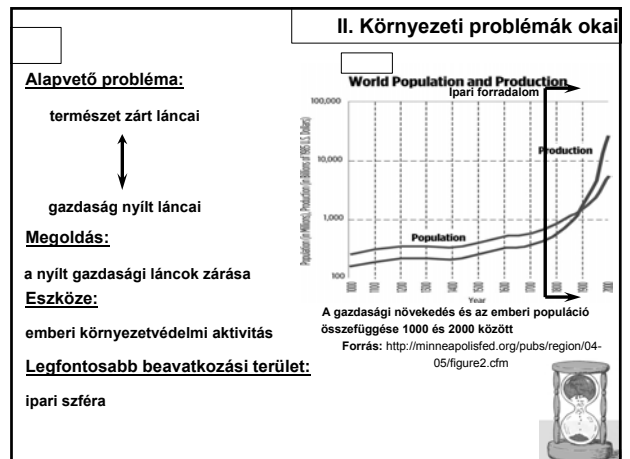
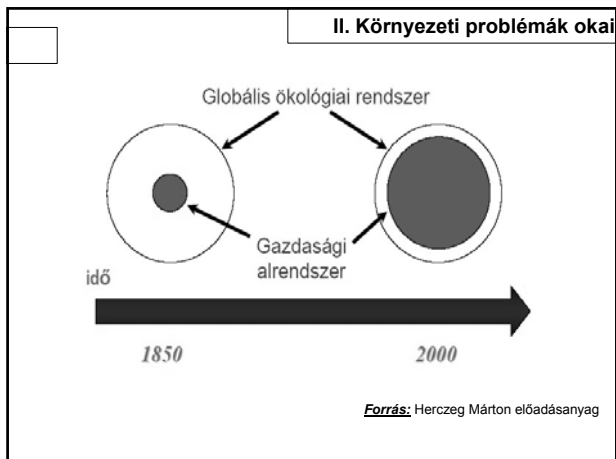
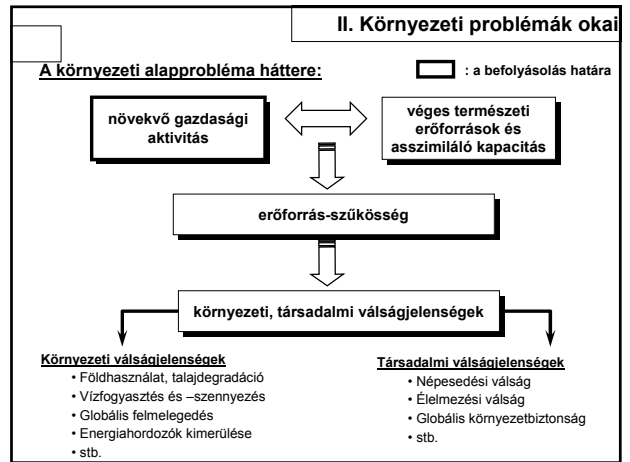
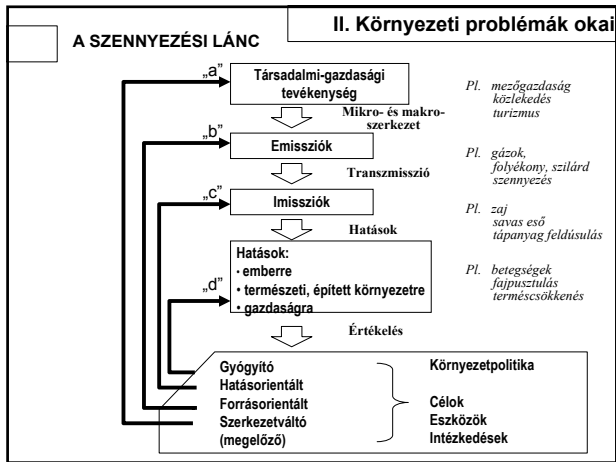
II. Környezeti problémák okai

Szennyező források csoportosítása:

1. Eredet szerint: ipari, mg-i, közlekedési, települési
2. Jelleg szerint: mozgó, pontszerű, kiterjedt
3. Időtartam: időszakos, folyamatos
4. Koncentráció az idő fv-ében: egyenletes, időben változó
5. Halmazállapot: gáz, szilárd, folyékony...

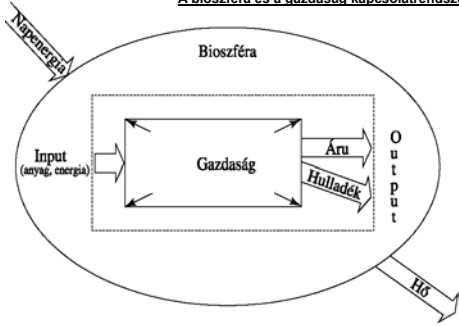

- II. Környezeti problémák okai**
- Környezeti ártalmak lehetnek:
1. Kémiai ártalmak: ipar, mg, háztartás, táplálkozás
  2. Szöveti izgató hatások: pl. mechanikai hatás – por
  3. Zaj, vibráció: közlekedés, ipar
  4. Sugárhatások
  5. Termőterületek, táj, élővilág, anyagi eszközök károsodása (talajerózió, köfejtés, korrózió...)
  6. Idegi megterhelés

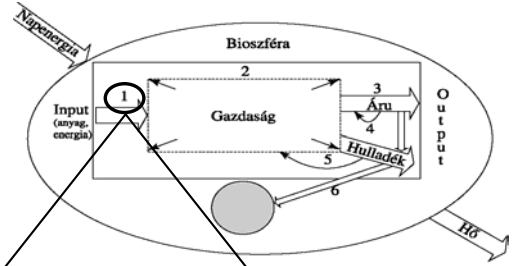
III. Megoldási módok?

A bioszféra és a gazdaság kapcsolatrendszere

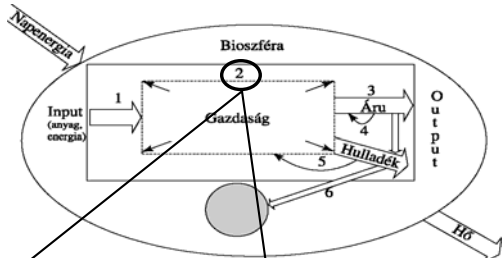
Forrás: Dr. Szlávik János előadásanyag

III. Megoldási módok?

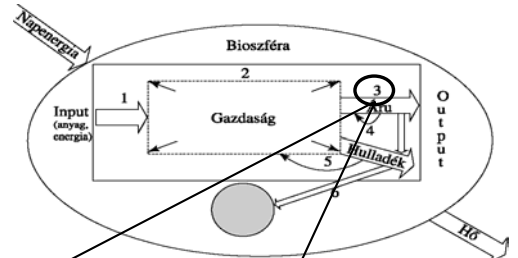
- a gazdaság szivó hatásának csökkentése
- inputok mérséklése
- anyag- és energiahatékonyság növelése

III. Megoldási módok?

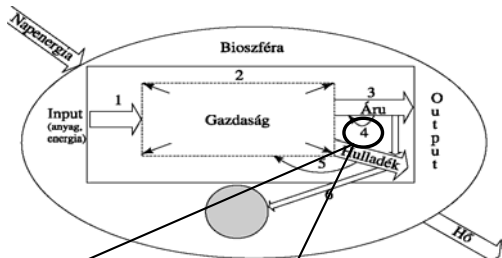
- feldolgozottsági fok növelése
- tisztább termelési eljárások

III. Megoldási módok?

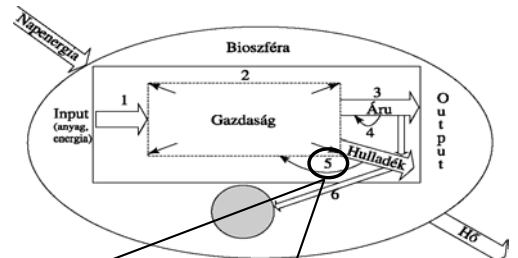
- hasznos termékek benntartása a fogyasztási folyamatban
- fogyasztási intenzitás mérséklése

III. Megoldási módok?

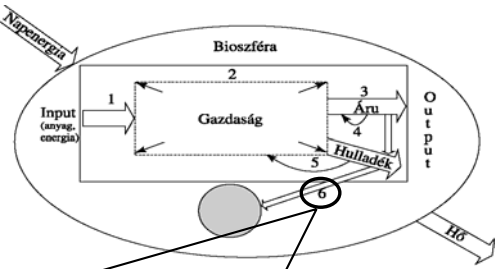
- újrahasználat (reuse)

III. Megoldási módok?

- újrahasznosítás (recycle)

III. Megoldási módok?

Forrás: Dr. Szilávik János előadásanyag

- hulladékok környezetre káros hatásának semlegesítése
- ökoszisztémák elnyelő képességének fenntartása

III. Következtetések

Pár érdekesség:

- az eladott és felhasznált erőforrások 93%-a sohasem alakul át eladható terméké
- a termelt áruk 80%-a egyszer használatos, míg 20% korántsem tartós
- egy iparvállalat az összes ráfordításának 5-15%-át „elveszti” szennyezés, vagy hulladék formájában (Németország)
- mindez nemzetgazdasági szinten kb. 50-150 milliárd Euro bevételkiesést jelent
- a bemenő anyag és energia legalább 40%-a válik szennyezőssé

Összegezve:

A környezeti problémák legfőbb okozója a gazdaság!

IV. Ipari ökológia

Vagyis:

Ökológia = az élettelen és élő rendszerkomponensek egymáshoz fűződő viszonya

Ipari ökológia = ipari és ökológiai rendszer közötti kapcsolatok, kölcsönhatások vizsgálata???

Társadalmi ökológia = integrálja az emberi- és természeti ökoszisztémák tanulmányozását, a kultúrák és a természet közötti kapcsolatok megértése érdekében

A fogalom kialakulása:

- 1989: R. Frosch és N. Gallopoulos: A gyártás stratégiái
- 1993: D. T. Allen, N. Bakshani, K. S. Rosselot: Szennyezés megelőzés; házi feladat és tervezési problémák a mérnöki oktatáshoz.
- 1994: T. Graedel, B. Allenby: Prentice Hall tankönyve az ipari ökológiáról.
- 1994: B. Alley, D. Richards: Ipari ökoszisztéma zöldítése
- 1999: Manahan
- 2003: Ipari ökológia konferencia

IV. Ipari ökológia

R. Frosch, N. Gallopoulos: A gyártás stratégiái

- megalkotják az ipari ökoszisztéma fogalmát
- az ő ideális ökoszisztémájuk biológiai másolatával 'analóg' módon viselkedett volna.
- a természetes és az ipari ökoszisztéma közötti összefüggéseket vizsgálják
- az egyik vállalat által produkált hulladék/melléktermék a másik vállalat erőforrásként funkcionálna, így az ipari rendszer nem bocsátana ki hulladékot a természeti környezetbe

IV. Ipari ökológia

Az Ipari ökológia célja:

- a fenntartható fejlődés előmozdítása
- az ipari rendszer lineáris természetének megváltoztatása, tehát a gazdaság nyitott láncainak zárása
- a termelés során keletkező hulladékok, melléktermékek nyersanyagként történő újrahasznosítása a nyersanyagokból történő termék előállítás helyett
- az energiák és anyagok azonosítását követően, nyomon követi az anyagáramokat a különböző rendszerekben

IV. Ipari ökológia

Természet vs. gazdaság: Mit tanulhatunk?

- a természetben nem keletkezik hulladék (Pl.: CO₂ – növények)
- egyes élőlények létezéséhez szükséges táplálékot más élőlények elpusztulása és lebomlása szolgáltatja
- az anyag és energia állandóan és folyamatosan áramlik a természetben, „környezetbarát” módon alakul át egyik állapotból a másikba
- a természet hosszabb távra is megoldotta a napenergia tárolását a fosszilis tüzelőanyagok képződése révén
- a természet dinamikusan, folyamatos információáramlás mellett működik; a rendszer szereplőinek identitását a folyamatokban betöltött szerepük határozza meg (Pl.: gén)
- a természetben minden egyed önálló identitásként, ugyanakkor más egyedekkel összhangban létezik; a fajok együttműködése és a versengése egymással összekapcsolódik, és egyensúlyban van (Pl.: fajok viselkedése – táplálék, időjárás, új fajok, stb.)

IV. Ipari ökológia

Feladatok - módszertan:

Párhuzam az ipari és a természeti rendszer között

Evolúciós folyamat az ipari rendszerben

Anyag- és energiaáramok nyomon követése

Olyan rendszer kialakítása, ahol megszűnik az erőforrások korlátozás nélküli használata, és a környezetbe kibocsátandó hulladékok mennyisége is limitált

Visszacsatolások kialakítása az ipari rendszerben

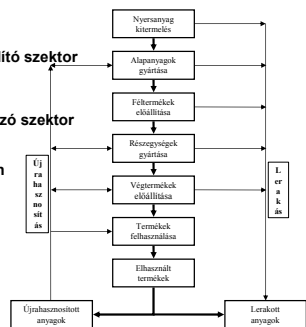
IV. Ipari ökológia

Az ipari ökorendszer lehetséges alkotóelemei:

- nyersanyagokat előállító szektor
- energiatermelő szektor
- anyag-átalakító és termék-előállító szektor
- fogyasztói szektor
- hulladékokat kezelő és feldolgozó szektor

Hierarchikus felépítés:

- a különböző hierarchiaszintenek más és más problémák jelentkeznek, és azokra más és más megoldások adhatók
- minél feljebb haladunk a hierarchiában, annál bonyolultabbak a feladatok és így azok megoldásai is

Forrás: Dr. Kósi Kálmán előadásanyag

IV. Ipari ökológia - Esetpélda

Az ipari ökológia klasszikus példája: Kalundborg

- hosszabb idő alatt ('60-'90 vége) jött létre
- műszaki, környezetvédelmi megfontolások + az üzemek menedzsmentjének szoros személyes és szakmai kapcsolata
- az egyes üzemek viszonylag kis távolságban, elenyésző szállítási költségek
- kétoldali, szigorúan üzleti alapokon nyugvó szerződések
- nem volt előzetes, általános elképzelés a rendszer működésére vonatkozóan, hanem egyéni érdekek
- a hatóságok együttműködtek, de nem erőltették egy komplex ökorendszer kialakítását
- alapvetően egyéni érdekek által motiváltan jött létre
- gazdasági és környezeti szempontból egyaránt hatékony rendszer

IV. Ipari ökológia - Esetpélda

Esetpélda összefoglalása:

A rendszer alapelemei:

széntüzelésű erőmű, kőolajfinomító, építőelem gyár, gyógyszergyár, kénsavgyár, lakások

Anyag és energiaáramok:

Hőerőműből technológiai gőz a finomítóba

Hőerőműből gőz a gyógyszergyárba, lakások fűtésére

Hőerőműből gipsz az építőelemgyárba

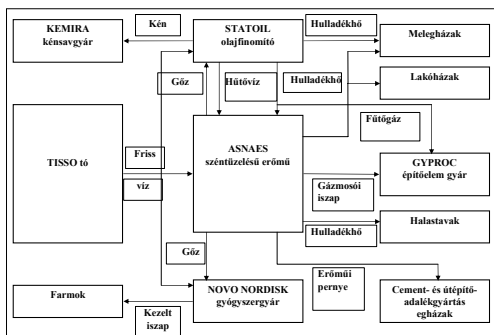
Finomítóból fűtőgáz, hűtővíz a hőerőműbe

Finomítóból fűtőgáz a lakások fűtésére, építőelemgyár

Finomítóból kén a kénsavgyárba

....

IV. Ipari ökológia - Esetpélda

V. Következtetések

Vagyis:

az ipari szektor felelőssége a környezetterhelések csökkentésében megkérdőjelezhetetlen!

megoldási lehetőség: ipari környezetvédelem!

Egy kis történelem:

- A közmegejtés megjelenése
- A környezetvédelem megjelenése ('70-es évek)
- Állampolgári és ipari szerepvállalás ('80-as évek)
- Alkalmazott eszközskála szélesedése, szabályozás helyett érdekeltségi viszony ('90-es évek)

V. Következtetések

Alapprobléma:

az ökológiai probléma a vállalat számára külső (externális) tényező*

Megoldás:

belsővé kell tenni (internalizálni)

Megoldási lehetőségek:

- megfelelő szabályozórendszer (külső nyomás) kialakítása
- **belső önszabályozó mechanizmusok** (belső igény) megjelenése
- csak hosszabb távon

környezetszabályozás
eszközrendszere

környezetmenedzsment
rendszerek

VI. Környezetszabályozás

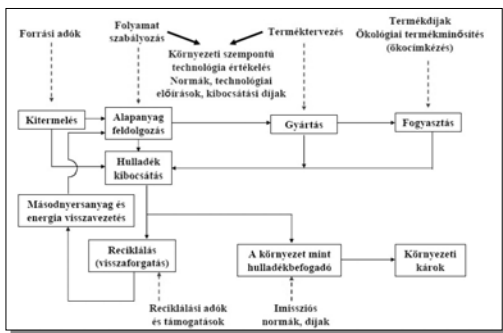
A környezetszabályozás eszközei:

- Direkt szabályozás
- Indirekt szabályozás
- Vegyes szabályozás
- **Környezetmenedzsment eszközök**
- Etikai, vagy önkéntes szabályozás
- Egyéb szabályozás

- környezeti hatásvizsgálat (KHV)
- környezetvédelmi felülvizsgálat
- auditálás
- környezetmenedzsment rendszerek
- öko-marketing
- környezeti jelentések és nyilatkozatok

- öko-címkézés (eco-labelling)
- ipari ökológia
- anyagáram-elemzés (MFA)
- életciklus-elemzés (LCA)
- öko-design
- öko-szponzorring
- környezeti költségszámítás

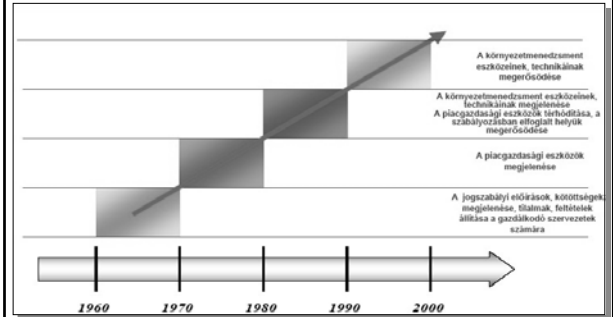
VI. Környezetszabályozás

A környezetszabályozás beavatkozási pontjai és módjai

Forrás: Dr. Szilágyi János előadásanyag

VII. A környezetmenedzsment alapjai

A környezetvédelem integrálása a vállalat menedzsment-rendszerébe

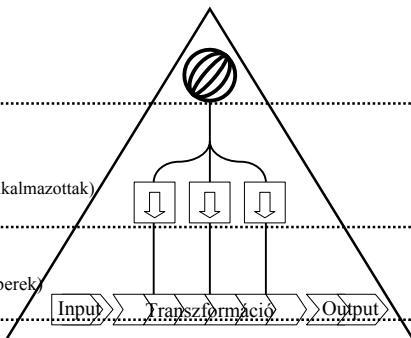
Forrás: Dr. Kósi Kálmán előadásanyag

VII. A környezetmenedzsment alapjai

Menedzsment
vezetői szint

Bürokraták
(középvezetők és szakalkalmazottak)
üzemviteli szint

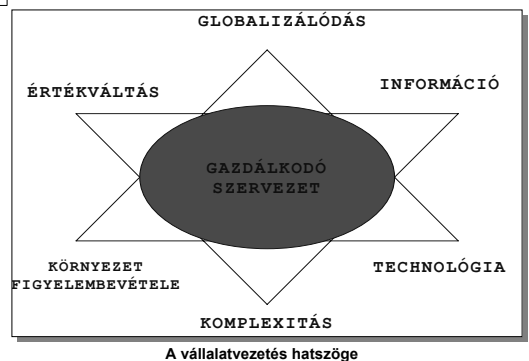
Végrehajtók (szakemberek)
transzformációs szint

A vállalat szervezeti szintjei

Forrás: Dr. Kósi Kálmán előadásanyag

VII. A környezetmenedzsment alapjai

A vállalatvezetés hatszöge

Forrás: Dr. Kósi Kálmán előadásanyag

Globalizálódás

Modern ipari forradalom következménye:

- technológia fejlődése
- tömegmértű termelés
- egységes világpiac kialakulása

→

- Végtelennek tekintik a természetes erőforrásokat
- Környezet terhelése szennyező anyagokkal, hulladékokkal

↓

Változások a környezet állapotában

A globális környezeti problémák kezelése a nemzetközi szervezetek, államok kormányainak, gazdálkodó szervezetek és az állampolgárok feladata!

Értékváltás, technológia váltás

- nő a természeti erőforrásokkal való takarékoskodás, újrahasználat, hasznosítás
- csökkenő kibocsátások új tisztító berendezések felszerelésének és új technológiák bevezetésének köszönhetően

Környezet figyelembe vétele

Nemcsak a szűkebb értelemben vett természeti környezetet, hanem a szervezet társadalmi, gazdasági, kulturális környezetét is figyelembe kell venni!

Komplexitás

Külső és belső elvárások jelennek meg a vállalat számára:

- szigorodó jogszabályi környezet, érdekelt felek elvárásai

Érdekcsoportok (érdekelt fél) olyan egyénekből, vagy szervezetekből létrejött csoportosulások, laza szerveződések, amelyek befolyásolják a vállalati célokat, a célok elérésének eszközeit, vagy amelyek a vállalati célok által érintettek

- belső: tulajdonosok, részvényesek, menedzserek, munkavállalók ...
- külső: versenytársak, vevők, szállítók, állampolgárok ...

↓

Ennek értelmében ma már szükségszerű, hogy a vállalat felső vezetése a környezetvédelemmel összefüggő kérdéseket küldetésébe, stratégiájába, politikájába integrálja.

VII. A környezetmenedzsment alapjai

Miért kell / érdemes üzemi környezetvédelemmel foglalkozni?

számos tényező sorolható fel, de alapvetően három fő oldal

Hatósági oldal
 („push effect“)

Jellemzői:

- „külső kényszer“
- előírások, kötelezettségek formájában jelentkezik (Pl.: határértékek, bejelentési kötelezettségek, stb.)
- vannak „keményebb“ (command and control) és „puhább“ (közgazdasági jellegű) eszközei

Vállalati oldal

Jellemzői:

- „belső érdek“
- gazdasági érdek
- hatékonyságnövekedéssel jár(hat) együtt
- a folyamatok pontosabb, jobb ismerete
- növeli a vállalat imázsát és versenyképességét

Társadalmi oldal
 (pull effect)

Jellemzői:

- „külső kényszer“
- az antropogén környezetterhelés jelentős részéért az ipar tehető felelőssé
- igény egy élhetőbb környezetre

VII. A környezetmenedzsment alapjai

Milyen hasznai lehetnek a környezettudatos vállalatirányításnak?

- gazdasági okok
- rendszerszerű működés
- megfelelés a törvényi, jogszabályi előírásoknak
- javuló környezettudat
- javuló hatósági kapcsolatok

Endogén (belső) indokok

- a vállalat imázsa javul, értéke nő
- megfelelés a külső- és belső érdekelt felek elvárásainak
- belépés új, zöld piaci szegmensekbe
- javul a vállalat pénzügyi megítélése

Exogén (külső) indokok

VII. A környezetmenedzsment alapjai

Alapösszefüggések:

- PDCA-ciklus
- Folyamatközpontú szemlélet

PLAN: TERVEZÉS

azoknak a céloknak és folyamatoknak a megállapítása, amelyek a szervezet környezeti politikájának megfelelő eredmények eléréséhez szükségesek

VII. A környezetmenedzsment alapjai

Alapösszefüggések:

- PDCA-ciklus
- Folyamatközpontú szemlélet

DO: VÉGREHAJTÁS

a folyamatok bevezetése

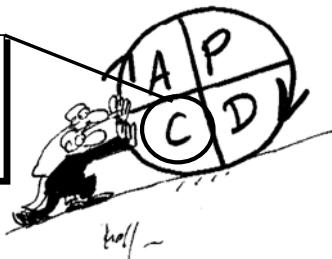
VII. A környezetmenedzsment alapjai

Alapösszefüggések:

- PDCA-ciklus
- Folyamatközpontú szemlélet

CHECK: ELLENŐRZÉS

folyamatok figyelemmel kísérése, mérése, az eredmény összehasonlítása a környezeti politikával, célokkal, az előírásokkal, a jogszabályi és egyéb követelményekkel, valamint jelentéstétel az eredményekről

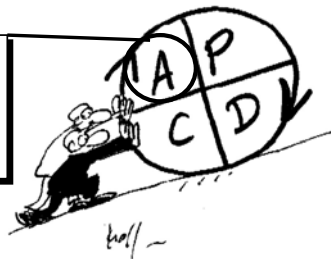

Alapösszefüggések:

- PDCA-ciklus
- Folyamatközpontú szemlélet

ACT: INTÉZKEDÉS

intézkedések megtétele a környezetközpontú irányítási rendszer teljesítményének folyamatos fejlesztésére

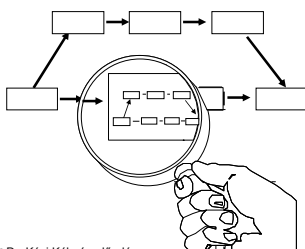

VII. A környezetmenedzsment alapjai

Alapösszefüggések:

- PDCA-ciklus
- Folyamatközpontú szemlélet

Folyamatstruktúra

- **Cél:** folyamatmenedzsment alkalmazása a PDCA-ciklus egészére és minden elemére vonatkoztatva
- „folyamatközpontú megközelítés” /ISO 14001/
- a két módszertan kompatibilis

Forrás: Dr. Kósi Kálmán előadásanyag

VII. A környezetmenedzsment alapjai

A menedzsment feladatai a környezetvédelem területén:

- a környezet védelme - a megelőzés elvének gyakorlati alkalmazásával – alapvető cél.
- a környezeti teljesítmény folyamatos javítása, a folytonos fejlődés megvalósítása.
- részvétel a környezetvédelemmel összefüggő társadalmi feladatok megvalósításában.
- integrált menedzsment kialakítása, a döntések környezeti megalapozása.
- a környezeti szempontok beépülnek a tervezés folyamatába, azok figyelembe vétele már a kutatás-fejlesztés során.
- új projektek, új tevékenységek indítását megelőzi az előzetes környezeti értékelés.
- törekvés a környezetbarát termékek és szolgáltatások megvalósítására és terjesztésére.

VII. A környezetmenedzsment alapjai

A menedzsment feladatai a környezetvédelem területén:

- figyelembe veszi az érdekelt felek véleményét (törekszik megfelelni a fogyasztók, az üzleti partnerek elvárásainak, és tanácsadással is ösztönzi őket a környezetkímélő használatra)
- a környezeti szempontok érvényesítése a kommunikációs tevékenység során (nyitottság a környezeti problémákra, tájékozottság és tájékoztatás)
- kiemelt figyelmet fordít a munkavállalók oktatására, folyamatos továbbképzésére
- felkészült a normálistól eltérő tevékenységek következményeinek elhárítására, az üzemzavarok, vészhelyzetek által okozott környezeti hatások lehetőség szerinti mérséklésére
- az ellenőrzések és a működtetett megfigyelési, mérési (monitoring) rendszer adatainak értékelése
- a javítási, fejlesztési lehetőségek vizsgálata, a szükséges változtatások bevezetése

VII. A környezetmenedzsment alapjai

A környezetvédelmi szervezet tevékenységének fő területei:

- A környezetvédelmi érdekek képviselése a vállalati politikában.
- A vállalati tevékenység folyamatos ellenőrzése.
- A külső kapcsolatok menedzselése.
- A jogszabályi és egyéb kötelezettségek teljesítése.

A vállalati környezetmenedzsment jellemzői:

- „A”: Többdimenziós célrendszer
társadalmi, piaci és környezeti célok integrált megjelenése
- „B”: Vállalaton és funkciókon túlmutató jelleg (folyamatközpontúság)
az összes vállalati tevékenység átfogása
- „C”: Proaktív stratégia
offenzív környezetmenedzsment

„B”: Vállalaton és funkciókon túlmutató jelleg:

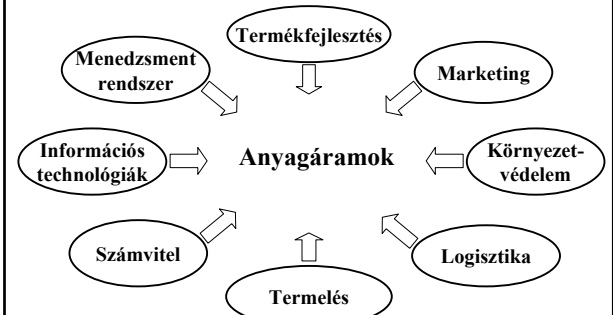
- Egy gazdálkodó szervezetnél (vállalatnál) fellépő problémák nem szorítkoznak csak egyetlen funkcionális területre.

- Környezeti intézkedésekre minden területen szükség van: kutatás-fejlesztés, tervezés, szervezés és vezetés, finanszírozás, beszerzés, termelés és értékesítés, raktározás és logisztika, információ stb.

- A környezetmenedzsment főleg azokra a funkcionális területekre érzékeny, amelyek a vállalkozás-piac-társadalom metszéspontban találhatók.

- Minden olyan vállalati tevékenységet átfog, ami közvetlenül (pl. filterek felszerelése, szűkös erőforrások helyettesítése), vagy közvetetten (pl. kutatás-fejlesztés, környezeti tanácsadás, környezeti kommunikációs politika) hozzájárul a környezeti terhelések megelőzéséhez és csökkentéséhez.

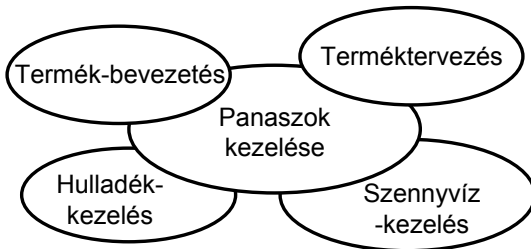
VII. A környezetmenedzsment alapjai

Forrás: Dr. Kósi Kálmán előadásanyag

VII. A környezetmenedzsment alapjai

Funkciókon átnyúló folyamatok

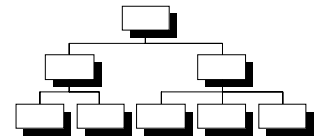

Nagyobb fejlesztési lehetőségek.
Kedvezőbb környezetminőség elérése!

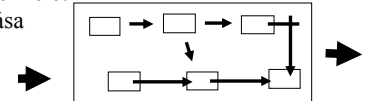
Forrás: Dr. Kósi Kálmán előadásanyag

Funkciók és folyamatok

A funkcionális szemlélet
Szakértővé válni

A folyamatközpontú szemlélet
A környezet megóvása

A funkcionális szemlélet

- Minden nap bemegyünk dolgozni az osztályunkra
  - Az adott munkakörben képzettek vagyunk
  - Van egy helyünk a szervezeti ábrán
- „Otthon” vagyunk a saját funkciónkban

A környezetben dolgozom A termelésben dolgozom

A környezetvédelmi osztály vezetője vagyok

Értékesítő vagyok

Néha úgy érezzük, hogy védve vagyunk az otthonunk által

Védelmeszni az „otthonunk”

Ha nem kérdeznék minket, nem mondunk semmit

Miért nem hagynak minket békén?

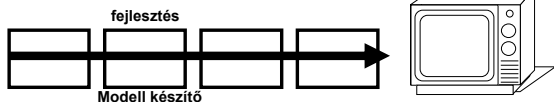
Mi tudjuk mi a legjobb, senki ne mondja meg nekünk

Ez az ő problémájuk

A „területi harcok” nem hagynak helyet a folyamatok számára

A folyamatunk

Ismernünk kell azt a folyamatot,
amihez hozzájárulunk.

"Modelleket készítek. Annak a folyamatnak a része vagyok, amely új termékeket készít a vevők számára."

VII. A környezetmenedzsment alapjai

„C”: Proaktív stratégia:

A vállalati környemen
megelőzésre helyezi a
hangsúlyt

A vállalati környemen
figyelembe veszi a
társadalmi elvárásokat

- igyekszik megelőzni, hogy a vállalati tevékenység környezeti következményei ütközzenek a társadalmi elvárásokkal
- igyekszik megelőzni, hogy egy vállalati probléma nyilvános vita tárgya legyen

A vállalati környemen a
hatósági elvárásokhoz
képest szigorúbb
követelményeket
alkalmaz

Rövidítés: környemen =környezetmenedzsment

VII. A környezetmenedzsment alapjai

„C”: Proaktív stratégia:

A vállalati környemen a
megelőzésre helyezi a
hangsúlyt

A vállalati környemen
figyelembe veszi a
társadalmi elvárásokat

- igyekszik megelőzni, hogy a vállalati tevékenység környezeti következményei ütközzenek a társadalmi elvárásokkal
- igyekszik megelőzni, hogy egy vállalati probléma nyilvános vita tárgya legyen

A vállalati környemen a
hatósági elvárásokhoz
képest szigorúbb
követelményeket
alkalmaz

Rövidítés: környemen =környezetmenedzsment

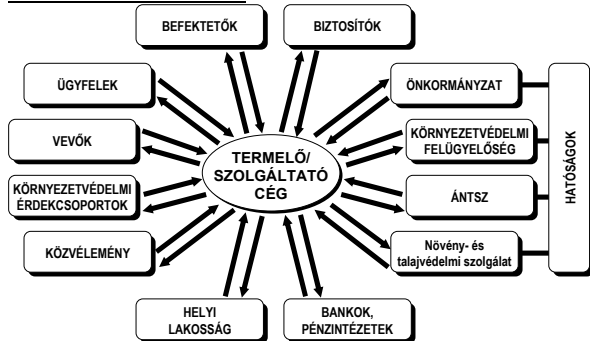
VII. A környezetmenedzsment alapjai

Az érdekelt felek információszükséglete:

- **Belső menedzserek:** megfelelőség monitorozása, üzemfelmérés, a megbízhatóság igazolása.
- **Nem kormányzati szervek (NGO-k):** kommunikáció és a vállalatról alkotott kép (imázs).
- **Bankok, hitelezők:** megfelelés a hitelezés elvárásainak.
- **Beszállítók:** átfogó kép a vállalat környezeti teljesítményéről és stratégiájáról, elvárásokról.
- **Vevők:** szigorú környezeti szempontú előírásaik lehetnek beszállítóikkal szemben.
- **Beruházók:** a környezeti jelentés egyik biztosítéka annak, hogy az esetleges rossz vállalati környezetmenedzsment nem növeli a gazdasági kockázatokat. Lehetőséget nyújt továbbá más vállalatok teljesítményével való összehasonlításhoz.
- **Szomszédok, közösségek (NGO-k):** telephely specifikus adatok a környezetterhelésre, a kibocsátási-és hulladékpolitikára vonatkozóan.
- **Alkalmazottak:** egészség és munkabiztonság.
- **Szabályozó testületek:** a vállalati környezeti politika és környezeti gyakorlat bemutatása csökkenti a külső szabályozói beavatkozás kockázatát.

VII. A környezetmenedzsment alapjai

A vállalat külső érdekelt felei:

Forrás: Dr. Kósi Kálmán előadásanyag

VII. A környezetmenedzsment alapjai

Önálló feladat!!! (2-3 perc)

Lehetséges példák külső kommunikációra:

Jelentés

Termékcsom. – öko-címke? –

Prospektus, reklám

TV, média

Szakmai konf

VII. A környezetmenedzsment alapjai

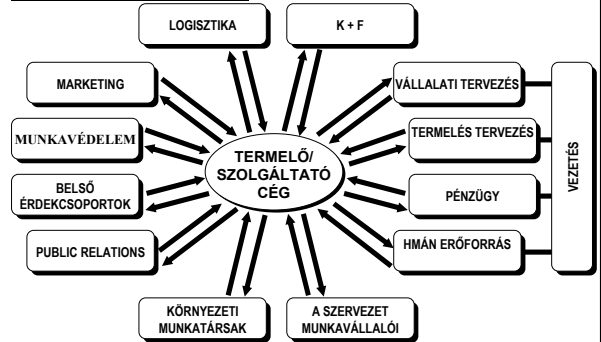
Lehetséges példák külső kommunikációra:

- Környezetvédelmi jelentés készítése és nyilvánosságra hozatala (érdeelt feleknek),
- Nyílt nap szervezése a gyárterületen és az üzemekben,
- Nyilatkozattétel a helyi médiában,
- Környezeti politika csatolása a cégismertetőhöz,
- A tanúsítvány másolatának eljuttatása a vevőkhöz, tulajdonosokhoz, befektetőkhez.
- Sajtószoba (honlap)
- Konferencián részvétel, előadás tartása
- Öko-címke
- Kérdőívvezés
- Közösségszolgálat
- ...

VII. A környezetmenedzsment alapjai

A vállalat belső érdekelt felei:

Forrás: Dr. Kósi Kálmán előadásanyag

VII. A környezetmenedzsment alapjai

Önálló feladat!!! (2-3 perc)

Lehetséges példák belső kommunikációra:

■

VII. A környezetmenedzsment alapjai

Lehetséges példák belső kommunikációra:

- A környezeti teljesítmény alakulásának ismertetése a dolgozókkal,
- A működés környezetbiztonságát növelő dolgozói technológiai újítás felkarolása,
- Az audit eredményeinek eljuttatása a vizsgált terület dolgozóihoz,
- Az alapvető tudnivalók kifüggesztése az üzemi faliújságon.
- E-mail
- Értekezletek
- Dolgozói megkérdések
- Belső hírlevél, információs honlap
- Fórumok...

VIII. KMR-ek kialakulása

Háttere:

- súlyosbodó környezeti problémák
- 1973-as olajárrobbanás: igény az anyag- és energiatakarékos működésre
- szigorodó környezetvédelmi szabályozás
- új piaci lehetőség felismerése
- igény a vállalati környezeti állapotvizsgálat iránt

Önszabályozási tendenciák

- környezeti állapotfelmérés (environmental audit)
- SWOT-elemzés + Felelős gondoskodás (Responsible Care) programja
- környezeti felelősségbiztosítás (Environmental liability)
- compliance audit
- környezetmenedzsment rendszerek

VIII. KMR-ek kialakulása

Gyökerei:

- USA: az Értékpapír és Valutabizottság eljárása a US Steel (1977), az Allied Chemical (1979) és az Occidental Petroleum (1980) irányába:
  - cél: „mindenre kiterjedő” környezeti vállalatvizsgálat (audit)
- a biztosítótársaságok nyomása
  - cél: fel lehessen becsülni a környezeti kockázatot

Folyamata:

- először vegyipari vállalatok
- számos szakmai társaság alapult
  - cél: audit fogalmak, eljárások definiálása, egységesítése

Módszerei:

- számos ajánlás született
  - Nemzetközi Kereskedelmi Kamara (ICC)
  - Európai Beruházási és Fejlesztési Bank (EBRD)
- napjainkban már szabványosított (ISO 19011)

Részletebben nem tárgyaljuk!!!

VIII. KMR-ek kialakulása	
Szabványosítási háttér: <ul style="list-style-type: none"> Brit Szabványügyi Testület (1990): a BS 5750-es minőségügyi szabvánnyal analóg környezetmenedzsment szabvány létrehozása <ul style="list-style-type: none"> Közzététel: BS 7750 (1992) Érvényes változat: BS 7750 (1994) Európai Unió 1836/93-as rendelete: EMAS (Eco-Management and Audit Scheme) <ul style="list-style-type: none"> 1993 június 29.-én hirdették ki 1995 áprilisában lépett hatályba International Organization for Standardization (ISO): ISO 14001 <ul style="list-style-type: none"> 1996-ban adták ki nem csak egyetlen szabvány, hanem egész szabványsorozat (ISO 14000) 	
	

VIII. KMR-ek kialakulása	
Alapvető cél: <ul style="list-style-type: none"> a vállalat környezeti teljesítményének (fizikai- és menedzsment-egyaránt) javítása, ezáltal az antropogén jellegű környezetterhelések csökkentése a környezetvédelmet külső előírásból belső érdeké tegye 	
Általános jellemzők: <ul style="list-style-type: none"> új típusú szemléletmód (szervezéselmélet) jól illeszthető a vállalat már meglévő vállalatirányítási rendszereibe külső- és belső előnyöket egyaránt nyújt hozzájárulhat a vállalat versenyképességének és nyereségességének növeléséhez napjainkra már szabványosított / rendeletben szabályozott piaci elvárassá vált 	

IX. KMR-ek - ISO 14000-es szabványrendszer	
Háttér: <ul style="list-style-type: none"> BS 7750 sikere folyamatosan emelkedő EHS (Environment, Health, Safety) kiadások egyre erősödő hatósági és társadalmi nyomás 	
Története: <ul style="list-style-type: none"> 1993-ban kezdtek neki a szabványsorozat kidolgozásának 1996-ban fogadták el az ISO 14001-es szabványt, majd fokozatosan a többi 2005! Új ISO 14001! azóta folyamatos bővülés és „sikersorozat” 	
Jellemzői: <ul style="list-style-type: none"> alapja a PDCA-ciklus nemzetközileg használható és elterjedt folyamatosan karbantartott és aktualizált kevésbé szigorú, mint az EMAS 	

IX. KMR-ek - ISO 14000-es szabványrendszer		
SZABVÁNY JELE	HAZAI JELZET	SZABVÁNY CÍME
ISO 14001	MSZ EN ISO 14001:2005	Környezetközpontú irányítási rendszerek. Követelmények és alkalmazási irányelvek
ISO 14004	MSZ EN ISO 14004:2005	KIR. Az elvek, a rendszerek és a megvalósítást segítő módszerek általános irányelvei
ISO 14005	MSZ EN ISO 14005:2005	KIR. Általános útmutató az alapelvekre, rendszerekre és támogató technikákra kis- és középvállalatoknak
ISO 14010	MSZ EN 14010	A környezeti audit irányelvei. Általános elvek
ISO 14011	MSZ EN ISO 14011	A környezeti audit irányelvei. Auditeljárások. A KIR auditja
ISO 14012	MSZ EN ISO 14012	A környezeti audit irányelvei. A környezeti auditorok képzettségi kritériumai
ISO 14013		Útmutató a környezeti auditálás vezetéséhez

IX. KMR-ek - ISO 14000-es szabványrendszer		
SZABVÁNY JELE	HAZAI JELZET	SZABVÁNY CÍME
ISO 14001	MSZ EN ISO 14001:2005	Környezetközpontú irányítási rendszerek. Követelmények és alkalmazási irányelvek
ISO 14004	MSZ EN ISO 14004:2005	KIR. Az elvek, a rendszerek és a megvalósítást segítő módszerek általános irányelvei
ISO 14005	MSZ EN ISO 14005:2005	KIR. Általános útmutató az alapelvekre, rendszerekre és támogató technikákra kis- és középvállalatoknak
ISO 14010	MSZ EN 14010	A környezeti audit irányelvei. Általános elvek
ISO 14011	MSZ EN ISO 14011	A környezeti audit irányelvei. Auditeljárások. A KIR auditja
ISO 14012	MSZ EN ISO 14012	A környezeti audit irányelvei. A környezeti auditorok képzettségi kritériumai
ISO 14013		Útmutató a környezeti auditálás vezetéséhez

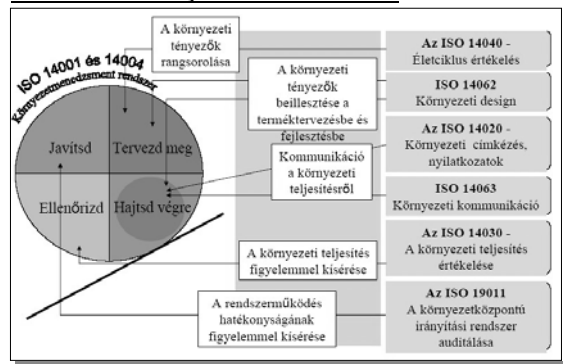
IX. KMR-ek - ISO 14000-es szabványrendszer		
SZABVÁNY JELE	HAZAI JELZET	SZABVÁNY CÍME
ISO 14014		Előzetes környezeti állapotfelmérés (felülvizsgálat)
ISO 14015	MSZ EN 14015:2003	A telephely környezeti vizsgálata és a jogi összefüggések
ISO 14020	MSZ EN 14020:2000 (angol)	Környezeti címkézés. Általános elvek
ISO 14021	MSZ EN 14021:2002	Környezeti címkézés - Önnylatkozat (kihirdetés) - Környezeti jogcímek - Fogalmak és meghatározások
ISO 14022		Környezeti címkézés - Szimbólumok
ISO 14023		Környezeti címkézés - Tesztelés/ellenőrzés. A környezeti címkézés alkalmazási módszerei
ISO 14024	MSZ EN 14024:2001	Környezeti címkézés - Bizonylati eljárások - Vezérelvek, gyakorlati alkalmazások és igazoló (bizonyító) eljárások

IX. KMR-ek - ISO 14000-es szabványrendszer

SAZBÁVÁNY JELE	HAZAI JELZET	SAZBÁVÁNY CÍME
ISO 14031	MSZ EN 14031:2001	A környezeti teljesítés értékelése
ISO 14032		A környezeti teljesítés értékelése iparágak szerint
ISO 14040	MSZ EN 14040:1998	Életciklus-értékelés. Alapelvek és keretek
ISO 14041	MSZ EN 14041:2001	Életciklus-értékelés. A cél és a tárgy meghatározása és leltárelmézés
ISO 14042	MSZ EN 14042:2001	Életciklus-értékelés. A környezeti hatások értékelése
ISO 14043	MSZ EN 14043:2001	Életciklus-értékelés. Az életciklus javítás vizsgálata
ISO 14062		Környezetorientált formatervezés
ISO 14063		Környezeti kommunikáció

IX. KMR-ek - ISO 14000-es szabványrendszer

ISO 14000-es szabványrendszer és PDCA-ciklus

Forrás: Dr. Kósi Kálmán előadásanyag

X. ISO 14001

X. ISO 14001

Kiindulási alapok:

A felső vezetés szerepe megkérdőjelezhetetlen!

Feladata:

- elkötelezett a környezetmenedzsment rendszer kiépítése és működtetése mellett
- kidolgozza a környezeti politikát
- biztosítja a rendszer kiépítését és működtetését

A kiépítés a PDCA-ciklus logikáját követi!

X. ISO 14001 - Plan

Környezetvédelmi politika:

„A felső vezetés határozza meg a szervezet környezeti politikáját, és biztosítja, hogy az (...)”:

- „megfeleljen a szervezet tevékenységei, termékei és szolgáltatásai jellegének, körének, és környezeti hatásainak,
- tartalmazzon elkötelezettséget a folyamatos fejlesztésre és a környezetszennyezés megelőzésére,
- tartalmazzon elkötelezettséget a rájuk vonatkozó jogszabályok követelményeinek, valamint a szervezet által a környezeti tényezők vonatkozásában vállalt egyéb követelményeknek a teljesítésére,
- keret adjon a környezeti célok és előírások megfogalmazásához és felülvizsgálatához,
- legyen dokumentálva, bevezetve és fenntartva, ismertette,
- legyen minden olyan személlyel, aki a szervezetenél vagy annak megbízásából dolgozik,
- hozzáférhető legyen a nyilvánosság számára.”

Forrás: MSZ EN ISO 14001:2005

X. ISO 14001 - Plan

Példa környezeti politikára: A Ricoh Hungary Kft környezeti politikája
A Ricoh Hungary Kft. az ISO 14001 szabványt és a Ricoh cégcsoport irányelveit követve olyan Környezet Irányítási Rendszert alakít ki és tart fenn, ami biztosítja a következő célok teljesülését:

- A környezetre gyakorolt hatások csökkentésében túl akarjuk teljesíteni a törvényi előírásokat és a társadalmi elvárásokat.
- Arra törekszünk, hogy irodatechnikai termékeink és szolgáltatásaink teljes életciklusuk alatt a lehető legkisebb hatással legyenek a környezetre: legyenek tiszták, takarékosak és biztonságosak. Keressük a felhasznált anyagok újrahasznosítási lehetőségeit.
- Ügyfeleinknek megoldásokat kínálunk irodai munkájuk káros környezeti hatásainak csökkentésére. Előnyben részesítjük a környezettudatos beszállítókat.
- Alkalmazottaink és partnereink oktatásával elérjük, hogy felelősséget érezzenek a környezet megővéseért.
- Környezetvédelmi tevékenységünket a folyamatos fejlődés elvének megfelelően alakítjuk ki. Végül célunk a "0 hulladék" szint elérése.

Halász Gábor, Ügyvezető
RICOH HUNGARY KFT.
Budapest, 2001. június

(Forrás: www.ricoh.hu)

Környezeti tényezők és –hatások elemzése:**Környezeti tényező:**

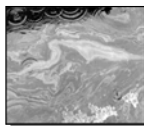
„Valamely szervezet tevékenységének, termékeinek vagy szolgáltatásainak olyan eleme, amely kölcsönhatásba kerülhet a környezettel.”

Pl.: föld alatti tartály, megmunkálóközpont, stb.

Környezeti hatás:

A környezetben végbemenő mindennemű változás, akár káros, akár hasznos, amely egészben vagy részben a szervezet környezeti tényezőitől származik.

Pl.: vízzennyezés, levegőszennyezés, stb.

Forrás: MSZ EN ISO 14001:2005

Mit mond a szabvány?:

A szervezet hozzon létre, vezessen be és tartson fenn olyan eljárás(oka)t,

• amely(ek) kimutatja(ják) a környezetközpontú irányítási rendszer alkalmazási területéhez tartozó tevékenységeinek, termékeinek és szolgáltatásainak azokat a környezeti tényezőit, amelyeket a szervezet be tud vonni ellenőrzési körébe, és amelyeket befolyásolni tud.

• amelyekkel meg tudja határozni, hogy mely tényezőknek van vagy lehet jelentős hatásuk a környezetre (azaz a jelentős környezeti tényezőket).

A szervezetnek dokumentálnia kell és naprakész állapotban kell tartania ezt az információt.

A szervezetnek biztosítania kell, hogy a jelentős környezeti tényezőket a környezetközpontú irányítási rendszerének kialakításakor, bevezetésekor és fenntartásakor figyelembe vegyék.

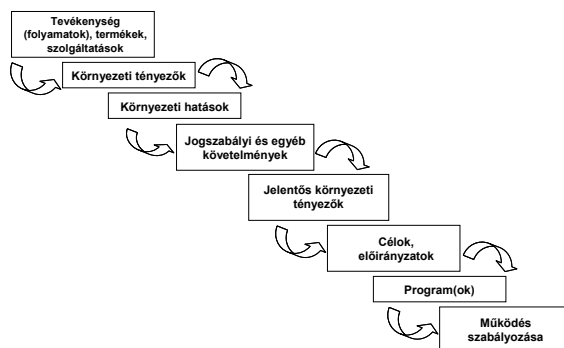
Forrás: MSZ EN ISO 14001:2005

Miért fontos a környezeti tényezők és –hatások azonosítása?:

- a vállalat – környezet kapcsolat pontosabb ismerete
- a kritikus, kritikussá válható pontok feltérképezése
- hatékonyságok kiszűrése, javítási lehetőségek feltárása
- a környezeti teljesítmény folyamatos fejlesztésének megalapozása
- környezetvédelmi célok és programok alátámasztása

Vagyis:

Pontosabb ismeret → Pontosabb szabályozás → Kisebb környezetterhelés

Kétféle megközelítés**„Előlről hátra” megközelítés**

- **Kiindulási alap:** nem ismert környezeti teljesítmény
- **Módszerek általános jellemzői:** „megalapozó” módszerek
- **Alkalmazott módszerek:**
  - **Mátrix – módszerek:**
    - Leopold – mátrix
    - Kockázati – mátrix (értékelés!)
    - ABC – elemzés (értékelés!)
  - **Kérdőíves – módszerek:**
    - Környezeti hatáselemző lap
    - Check – listák
  - **Grafikus módszerek:**
    - Öko – térképezés

„Hátulról előre” megközelítés

- **Kiindulási alap:** ismert környezeti teljesítmény
- **Módszerek általános jellemzői:** „visszakövetkeztető” módszerek
- **Jellemzőjük:**
  - a már ismert környezeti teljesítmény alapján állapítják meg és aktualizálják környezeti tényezőiket
  - csak a már feltárt környezeti tényezőket aktualizálására használható!
- **Alkalmazott módszerek:** bármely KTÉ módszer

Input – Output elemzés**INPUTOK**

Anyagok, víz
Energia

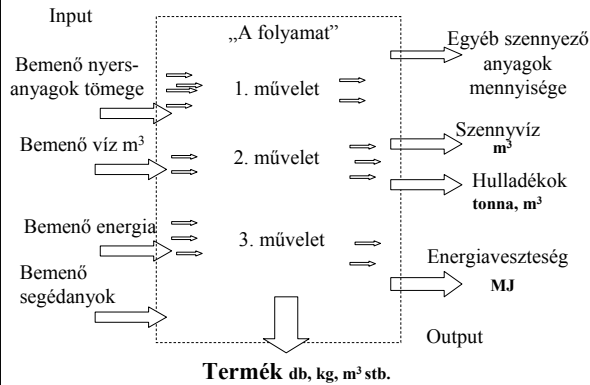
Folyamatok

- termelő/nem termelő
- fő-, al-, munkafolyamatok

OUTPUTOK

Termékek
Szolgáltatások
Hulladékok
Szennyező-
anyagok

Termelési folyamat mérlegelemzése

Környezeti tényezők értékelése

Jelentőségi kritérium

Környezeti szempontok

- a hatás erőssége, mértéke
- a hatás súlyossága, veszélyessége
- a hatás időtartama
- a bekövetkezés valószínűsége, gyakorisága

Üzleti szempontok

- a kapcsolódó szabályozások szankciói
- a hatás megváltoztatásának nehézsége
- a változtatás hatása más tevékenységekre (folyamatokra)
- imázsra gyakorolt hatás
- kapcsolat az üzleti partnerekkel

A környezeti tényezők vezérlésének határai

Külső kapcsolatok:

beszállítók, vevők, szerződéses partnerek

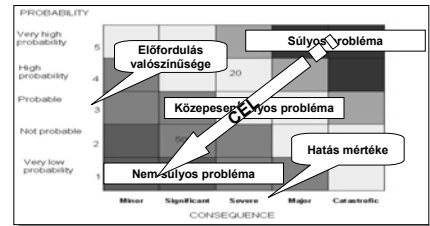
Vállalati folyamatok és kibocsátások

A vezérlés határai

A befolyásolás határai

Kockázati – mátrix:

- Jellemzői:
  - az egyes környezeti tényezők és – hatások súlyosságának megítélésére, értékelésére alkalmas
  - egyszerű, jól vizualizálható

Környezeti hatásfelmérő lap:

- Jellemzői:
  - környezeti tényező – hatás párok ok – okozat jellegű felmérése
  - kombinált megközelítés: felmérés + kvalitatív értékelés
  - kevésbé szemléletes, ám részletesebb
  - lehetőség a környezeti hatások csökkentését, megszüntetését célzó programok megalapozására

KÖRNYEZETI HATÁS FELMÉRŐ LAP										Száma: _____
Környezeti tényező		Környezeti hatás		Súlyfaktorok		Értékelés		Jelölés:		
Meg: üzemszertei, M. multibeli		Meghatározás módja		Mennyiség		Értékelés		Jelölés:		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		
Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező		Hatalmazó tényező</						